

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Güz/Autumn, 2024, 11 (2), 539-569

MUHAMMED B. FÜTÛH EL-HUMEYDÎ (Ö. 488/1095) VE CEZVETÜ'L-MÛKTEBİS ADLI
ESERİNDE RÂVİ DEĞERLENDİRME METODU
Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (d. 488/1095) and His Method of Evaluating
Narrators in His Work Cazwat al-Muqtabis

Hüsamettin KAYA

Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, husamettinkaya@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6033-9917.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	26.08.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	04.12.2024
Yayın Tarihi / Published:	31.12.2024
Cilt / Volume:	11
Sayı / Issue:	2
Sayfa / Pages:	539-569

Atıf / Cite as: Kaya, Hüsamettin. "Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095) ve Cezvetü'l-Müktebis Adlı Eserinde Râvi Değerlendirme Metodu" (Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (d. 488/1095) and His Method of Evaluating Narrators in His Work Cazwat al-Muqtabis) *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/2 (2024), 539-569. Doi: 10.17859/pauifd.1539027.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (2) 2024: 539-569
MUHAMMED B. FÛTÛH EL-HUMEYDÎ (Ö. 488/1095) VE CEZVETÜ'L-MÛKTEBİS
ADLI ESERİNDE RÂVİ DEĞERLENDİRME METODU*

Hüsamettin KAYA**

Öz

Râvilerin kimliklerini ve güvenilirliklerini tespit etmeyi hedefleyen ricâl ilmi, H. 3. asırdan itibaren cerh ve ta'dil'e dair eserlerin yazılmasıyla geniş kapsamlı bir edebiyata sahip olmuştur. Bu bağlamda telif edilen çalışmalardan biri de Endülüslü muhaddis Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin *Cezvetü'l-Muktebis* adlı eseridir. *Cezvetü'l-muktebis*, H. 5. asır ve öncesine ait Endülüs ricâlini konu edinen önemli çalışmalardan bir tanesidir. Bu nedenle söz konusu eserin içeriğini ve Humeydî'nin bölgesel ricâl edebiyatındaki râvi değerlendirme metodunu tespit etmek önem arz etmektedir. Bu cihetle önce Humeydî'nin ilmi kişiliği ortaya konulmuş daha sonra bahsi geçen eserindeki cerh ve ta'dil metodu incelenmiştir. Ayrıca takip ettiği metodu da diğer cerh ve ta'dil âlimlerin yöntemleriyle karşılaştırılmıştır. Bu mukayese ile Humeydî'nin râvi değerlendirmesinde özgün yaklaşımlara sahip olup olmadığının tespiti de hedeflenmektedir. Eserinde râvilerin kimliklerinin tespitini yapmakta, onları cerh ve ta'dile de tabi tutmaktadır. Yer yer ricâl âlimlerin görüşlerine başvuran Humeydî'nin, özgün değerlendirmeler yapmaktan da geri durmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Cerh ve Ta'dil, Râvi.

**Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (d. 488/1095) and His Method of Evaluating
Narrators in His Work *Cazwat al-Muqtabis***

Abstract

The science of Rijâl, dedicated to determining the reliability of hadith narrators, flourished into a rich and extensive literature from the 3rd century AH, primarily through works focused on Jarh wa Ta'dil (criticism and accreditation). A significant contribution to this field is *Jawzat al-Muqtabis*, authored by the Andalusian scholar Muhammad ibn Futuh al-Humaydi, which examines the lives and reliability of Andalusian narrators from the 5th century AH and earlier. This study seeks to delve into the content of *Jawzat al-Muqtabis*, analyzing al-Humaydi's approach to evaluating narrators within the broader context of regional Rijâl literature. It also aims to compare his methods with those of other prominent scholars in the field of Jarh wa Ta'dil. The analysis reveals that al-Humaydi not only identified the identities of narrators and assessed their reliability through Jarh wa Ta'dil but also made original contributions to the field, while occasionally referencing the opinions of other Rijâl scholars.

Keywords: Hadith, al-Humaydi, *Cazwat al-Muqtabis*, al-Jarh wa al-Ta'dil, Narrator.

* Yazar makalede etik kurul izni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, husamettinkaya@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6033-9917.

Structured Abstract

One of the specialized rijal works focusing on a specific region is “Cazwat al-Muqtabis” a supplement written by the Andalusian muhaddith Muhammad ibn Futuh al-Humaydi to Ibn al-Faradi's (d. 403/1013) “Tarikh Ulama al-Andalus.” This work, which deals with the rijal of Andalusia up to the 5th century AH and earlier, is a valuable source containing significant information about the narrators of the region. Therefore, it is important to identify the content of this work and al-Humaydi's method of evaluating narrators in the regional rijal literature. In this regard, first, al-Humaydi's scholarly personality will be examined, followed by an analysis of his jarh and ta'dil methodology in the mentioned work. Furthermore, his adopted method will be compared with those of other jarh and ta'dil scholars. This comparison aims to determine whether al-Humaydi had original approaches in evaluating narrators. Our research reveals that al-Humaydi, who settled in Baghdad to escape political pressure and to undertake journeys of seeking knowledge (rihla), authored the mentioned work there. In his work, al-Humaydi deals with the biographies of 988 individuals, including three women, identifying their identities and subjecting them to jarh and ta'dil. He tries to determine the identities of the individuals he deals with by specifying aspects such as their place and date of birth, name, father's name, nickname, nisba, kunya, the teachers from whom they narrated hadiths, the students to whom they narrated hadiths, their journeys, the people they met during these journeys, the regions they resided or settled in, and the works they authored. Al-Humaydi, who did not compromise on this method for all the narrators he addressed, did not or could not apply the same systematic approach to jarh and ta'dil. In fact, he subjected only 44 individuals to jarh and ta'dil in his work. Out of these 44 individuals, he criticized only five with jarh terms such as “munkar al-hadith”, “idkhal hadith fi hadith”, “layisa bima'ruf” and “majhul la yu'raf”. For the remaining 39 individuals, he used terms indicating their trustworthiness such as “thiqatun dabit”, “thiqatun ma'mun”, “hafizun mutqin”, “sabtun”, “thiqatun”, “saduqun” or conditional ta'dil expressions like “kane athbata al-nasi likitabihi”, “mutqin fi nuskhathihi al-masmua”. Considering the total number of individuals in his work, the number of those he subjected to jarh and ta'dil corresponds to a very small percentage, around 5%. Based on these numerical data, it is concluded that this work is not solely a jarh and ta'dil study. Nevertheless, al-Humaydi, while evaluating narrators or determining their identities, exhibited original approaches and also referred to the opinions of other rijal scholars. Among these scholars are Abu Muhammad Ali ibn Ahmad ibn Sa'id ibn Hazm al-Andalusi al-Qurtubi (d. 456/1064) and Abu Umar Jamal al-Din Yusuf ibn Abdullah ibn Muhammad ibn Abd al-Barr al-Namari (d. 463/1071), from whom al-Humaydi received education in Andalusia. Apart from those mentioned, he also benefited from many other critics such as Tayalisi (d. 204/819), Ibn Ma'in (d. 233/848), Bukhari (d. 256/870), Nasa'i (d. 303/915), and Tabari (d. 310/923). When necessary, he compared the approaches of these scholars with each other and reached a conclusion accordingly.

GİRİŞ

Hicri 1. asrın son çeyreği itibarı ile fitne olarak nitelendirilen hâdiseler meydana gelmiştir. Bu tür olayların meydana gelmesiyle güven ortamı kaybolmuş ve hadislerin sahihini sakiminden ayırma zorunlu bir hal almıştır. Bu da doğrudan ricâl tenkit

kaidelerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹ Zaman içerisinde olgunlaşmaya başlayan rical tenkidi Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ile birlikte sistemli bir şekilde pratiğe konulmuş ve hadis rivayetinde olduğu gibi râvi tenkidine de belli vakitler ayrılmıştır.² Cerh ve ta'dil ile ilgili temel eserlerin yazıldığı H. 3. asır ise rical ilminin zirveye çıktığı dönem olarak kabul edilmiştir. Zira bu asırda bir yandan temel hadis eserlerini oluşturma gayesiyle rivayetler kayıt altına alınırken diğer taraftan kimlerin hadislerine yer verileceğinin belirlenmesi adına râviler ile ilgili bilgiler toplanmış ve kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu durum geniş bir cerh ta'dil edebiyatının oluşmasını sağlamıştır.³

Râvilerin kimliklerini ve güvenilirliklerini tespit etmeyi hedefleyen rical eserleri, cerh ve ta'dilin pratiğe yansımaları günümüze kadar intikal ettiren çalışmalar olmuştur.⁴ Hadis ilminin en kapsamlı kısmı olan rical edebiyatı *Tabakât, Tarihu'r-ruvât, Esmâu'r-ricâl* gibi birçok telif türünü konu edinmektedir. Bu tür eserlerin yazımında râvinin nesebi, mensup olduğu tabaka, yaşadığı şehir, adının alfabetik sırası veya kronolojik tertip şeklindeki yöntemler takip edilse de bazen müellifin kendine özgü bir metotla da eserini telif ettiği görülmektedir. Rical edebiyatına dair yazılan eserler, sunuştaki tertip ve muhteva başta olmak üzere râvilerin cerh ve ta'dil durumu, genel veya özel nitelikli olmak üzere birden fazla gruba ayrılmıştır. Özel nitelikteki rical edebiyatı ise, belli râvi tabakaları, belli kitap ricali, belli bölge ricali ve belli vasıflara sahip rical türü eserler şeklinde tasnif edilmiştir.⁵ İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine dair genel nitelikli tarih eserleri de yazıla gelmiştir. Bu tarihlerin büyük yekûnu siyasi tarihlerle birlikte ilim adamlarının, râvilerin ve muhaddislerin biyografilerine tahsis edilmiştir.

Bölgesel tarihlere ilişkin çalışmalar başta Bağdat, Şam ve İsfahan başta olmak üzere San'a, Mısır, Horasan, Afrika ve Endülüs'ü içine alan geniş bir coğrafyayı içerdikleri gibi her bölge için hususi telif edilenler de olmuştur.⁶ Belli bir bölge tarihini ele alan eserlerden

¹ M. Emin Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1977), 28; Yavuz Köktaş - İsmail Kurt, "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu", *Turkish Studies* 14/4 (2019), 716.

² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* (Dımaşk: Muessesetü'r-risâle en-nâşirûn, 2013), 45; Bekir Kuzudışli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2022), 115; Köktaş - Kurt, "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu", 716.

³ Köktaş - Kurt, "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu", 716.

⁴ Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-*, 21; Sezai Engin, "Megâni'l-ahyâr fî şer-i esâm ricâli meâni'l-âsâr' İsimli Eseri Bağlamında Aynî'nin Ricâl Tenkidi ve Edebiyatındaki Yeri", *Uluslararası Bedreddîn el-Aynî Sempozyumu ve II. Hadis İhtisas Toplantısı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 231.

⁵ Mehmet Eren, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları - II", *Dini Araştırmalar Dergisi* 3/7 (ts.), 55-72; İsmail Lütfü Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 270-302; Engin, "Megâni'l-ahyâr fî şer-i esâm ricâli meâni'l-âsâr' İsimli Eseri Bağlamında Aynî'nin Ricâl Tenkidi ve Edebiyatındaki Yeri", 232.

⁶ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 291; Eren, "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları - II", 58-60.

biri de konu edindiğimiz Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin (ö. 488/1095) *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti (fî târîhi 'ulemâ'i'l-Endelüs* adlı eseridir.⁷ Bu bağlamda, Humeydî'nin *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserindeki râvi değerlendirme metodunun incelenmesi, hadis ilminin temel taşlarından birini oluşturan râvi değerlendirme sürecinin anlaşılmasına ve günümüzdeki hadis araştırmalarının derinleştirilmesine katkı sağlayacaktır.

1. Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh b. Humeyd b. Yesıl el-Ezdî el-Humeydî el-Mağribî el-Endelüsî el-Mayurkî el-Fakîh ez-Zahirî,⁸ Endülüs'ün Mayurka şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi tam olarak bilinmese de kaynaklar H. 420 senesine işaret etmektedir.⁹ Küçük yaşlarından itibaren ailesi tarafından ilim meclislerine götürülen Humeydî, bu vesileyle erken yaşlarda hadis ve fıkıh gibi ilimlerle meşgul olmuştur. Endülüs'te İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Abdülber (ö. 463/1071) gibi dönemin önde gelen âlimlerine talebelik yaptıktan sonra hadis rivayetinde bulunmak ve rical bilgisine sahip olmak için birçok bölgeye ilmi seyahatler yapmıştır. Bu gaye ile başta Kayrevan, Mekke ve Medine olmak üzere Mısır, Şam, Irak, Vâsıt ve Bağdat'a rihle yapmıştır. En son gittiği Bağdat'a yerleşmiş ve 17 Zilhicce 488 (18 Aralık 1095) senesinde yaklaşık yetmiş yaşlarında vefat edinceye kadar orada ikamet etmiştir.¹⁰ Humeydî, her ne kadar ilmi gerekçelerle doğruya doğru rihleler yapmışsa da dönemin siyasi baskılarının rihlelerine etkisi göz ardı edilmemelidir. Nitekim iktidarın taassup seviyesindeki Mâlikî mezhepçiliğine karşın Zâhirî mezhebini benimsemesi onun türlü mihnelere yaşamasına neden olmuştur.¹¹

Yaşadığı H. 5. asrın büyük hadis hafızlarından sayılan Humeydî, hadiste "imâm, hâfiz, mutkin, kudve, el-eserî, şeyhu'l-muhaddisin, el-allâme, sika ve hüccet" olarak

⁷ Endülüs ricâli ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan biri kaçısı ise Ebû'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs* (Mektebetu hancî, 1988) ve Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ b. Beşküvâl el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Kitâbü's-Sıla fî târîhi e'immeti'l-Endelüs* (Kahire:Dâru'l-kitâbi'l-misrî, 1989) adlı eserleridir.

⁸ Abdulkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrut: Dâru'l-cenân, 1988), 4/262-263; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Müessesetü'r-risâle, 1405), 19/120.

⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/122; Salâhuddîn Halil b. Aybek Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât* (Beyrut: Dâru Turâsi'l-Arabî, 2000), 4/225.

¹⁰ Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'iz-zaman* (Beyrut: Dâru's-sadr, 1978), 4/283; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 5/431.

¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/126; İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Abdullah Kâdî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415), 8/508; Ebü'l-Kâsım Halef b Abdülmelik b Mesud İbn Beşküval, *Kitabü's-Sıla fî tarihi e'immeti'l-Endelüs* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri, 1989), 1/181; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 4/282.

nitelendirilmiştir.¹² Gecesini ve gündüzünü ilme adayan Humeydî'nin, eserlerini telif ederken hava sıcaklığının kendisini ilimden alkoymaması için su dolu kabın içinde oturduğu nakledilmektedir. Rivayet konusundaki güvenilirliğinin yanı sıra hadis ilminin inceliklerine vakıf ve rical bilgisine hâkim olan Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, "ricâl ilmine vakıf, hadislerin illetini bilen, sika ve takva sahibi bir kimse" minvalinde birçok âlim tarafından övülmüştür.¹³ Taşkoprizâde'nin (ö. 968/1561), Humeydî'yi Eimme-i tis'a'dan¹⁴ sayması ve bu bağlamda onun şöhretinden bahsetmesi de bu yaklaşımı desteklemektedir.¹⁵

Humeydî, hadis ilminin yanı sıra fıkhıta da etkin olmuştur. Endülüs'te baskın Mâlikî mezhebinin aksine hocası İbn Hazm ile birlikte sistematik bir hal alan Zâhirî mezhebini benimsemiştir. Muhammed b. Fütûh, açık bir şekilde kendisinin Zâhirî mezhebine mensup olduğunu dile getirmese de Humeydî'nin özellikle Endülüs ve doğuda İbn Hazm'ın eserleri üzerinden Zâhirî mezhebini yaymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁶

Eser telif etmede velûd olan Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, başta hadis olmak üzere tarih, edebiyat, ahlak, tasavvuf ve akâid gibi birçok alanda kitap kaleme almıştır. Humeydî'nin hadislerle ilgili eserlerinden bazıları ise *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, *Tefsîru garîbi mâ fi's-Sahîhayn*, *Cezvetü'l-muktebis fi târîh-i ulemâi'l-Endelüs* ve *el-Mu'telif ve'l-muhtelifi* saymak mümkündür.¹⁷

¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/120-123.

¹³ İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 4/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/123.

¹⁴ Taşkoprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde* adlı eserinde hadis ilminde telif edilen, selef ve halef âlimlerin tamamının en sahih olarak ittifaken kabul ettikleri eserlere yer vermiştir. Taşkoprizâde, belli bir tertip ile sıraladığı kütüb-i sitte'ye üç eser daha ekleyerek bu sayıya dokuza tamamlamaktadır. Bu nedenle de yedinci sırada Rezîn b. Muaviye'nin *et-Tecrîd li's-sihâh ve's-Sünen'ini*, sekizinci sırada ise Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin *el-Cem' beyne's-sahihayn* adlı eserine yer vermektedir. Dokuzuncu sırada da el-Burkânî veya İbrahim b. Muhammed b. Ubeyd ed-Demaşkî'nin olması gerektiğini belirtmektedir. Taşkoprizâde, bunları Eimmet-i tis'a olarak isimlendirmektedir. Bkz. Ahmed Efendi Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde* ve *misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1405), 2/124.

¹⁵ Taşkoprizâde, *Miftâhu's-saâde* ve *misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ulûm*, 2/124; Neslihan Uyanık, *Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh el-Humeydî ve Tefsîru garîbi mâ fi's-sahîhayn Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 29.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/120.

¹⁷ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin diğer eserleri: *Cümelü târihi'l-İslâm*, *Bülğatü'l-musta'cil fi't-târîh*, *Muhâtabatü'l-esdikâ fi'l-mükâtabâti ve'l-likâ*, *Teshîlü's-sebîl ilâ ilmi't-tersîl*, *Tezkiratü'l-Humeydî*, *el-Emânî es-sâdika*, *Edebü'l-esdikâ*, *ez-Zehebî'l-mesbûk fi va'zi'l-mülûk*, *Tahîyyetü'l-müştâk fi zikri sûfiyyeti'l-İrâk*, *Zemmü'n-nemîme*, *Mâ câe mine'n-nusûsi fi hifzi'l-câr*, *Merâtibü'l-cezâ yevme'l-kiyâme al âmâ câ'et bihî nusûsü'l-Kur'ân ve's-süneni's-sâbite 'an Resûlillâh*, *Kitâbü men iddeâ'l-emân min ehli'l-îmân*, *Dîvanü şî'r*, *Kâsîdetü Ebî Abdillâh el-Humeydî fi'r-raddi 'alâ men 'âbe'l-hadîs ve ehlehû*. Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 19/123; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab*

2. Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin *Cezvetü'l-Muktebis* Adlı Eseri

Tam ismi *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs ve esmâ'i ruvâti'l-hadîss ve ehli'l-fikh ve'l-edeb ve zevi'n-nebâhe ve's-şî'r* olan bu eser, Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından İbü'l-Faradî'nin *Târihu ulemâ'i'l-Endelüs* adlı eseri üzerine yazılan bir zeyl¹⁸ çalışmasıdır.

Muhammed b. Fütûh, rihle için gittiği Bağdat'ta kıramayacağı bazı kimselerin yoğun talebi üzerine söz konusu eserini telif etmiştir.¹⁹ O, mukaddimesinde de belirttiği gibi daha önce Endülüs'te edindiği bilgilerden hareketle eserini hiçbir kaynağa başvurmadan tamamını hafızasından yazmıştır.²⁰ On bölümden müteşekkil *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde Humeydî, birinci bölümde Endülüs'ün fethi olan H. 92/711 tarihinden itibaren hac farızası ve rihle gayesi ile Endülüs'ten ayrıldığı H. 450/1058 senesine²¹ kadar devam eden siyasî süreci ele almaktadır. Daha sonra sekiz bölüm boyunca Endülüslü veya aslen Endülüslü olmamakla beraber Endülüs'te yetişen başta muhaddis ve fakihler olmak üzere dilci, edebiyatçı ve şairlerin hayatlarına alfabetik sıraya göre yer verir.²² Ancak kendisinden önce de örnekleri görüldüğü gibi²³ alfabetik sırayı göz ardı ederek önem atfettiği Ahmed ve Muhammed gibi isimlere öncelik vermiştir. Humeydî, eserin son bölümünde ise ismine vakıf olmadığı halde künyesi, atalarından birine nispeti veya beldesine nispeti ile bilinen kişilerin yanı sıra ismini bilmediği halde sıfatı ile bilinen kişiler ile Endülüs'ün önde gelen kadın şahsiyetlerine yer vermiştir.²⁴

Hz. Peygamber'e olan saygısını göstermek adına eserinde öncelikle Muhammed ve Ahmed isimli kişilere yer veren Humeydî, 3'ü kadın olmak üzere toplam 988 kişinin biyografisini ele almıştır.²⁵ O, konu edindiği kişilerin neseplerinin yanı sıra yaşadıkları veya doğdukları beldelerine, hocalarına, talebelerine, ilmi seyahatlerine, eserlerine ve şiirlerine değinmektedir. Humeydî bu bilgilerin yanında şahısların öne çıkan ilmi

¹⁸ *ve'l-müstarebîn ve'l-müştarikîn* (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-elâyin, 1984), 6/328; Uyanık, *Ebü Abdullah Muhammed b. Fütûh el-Humeydî ve Tefsîru garîbi mâ fi's-sahîhayn Adlı Eseri*, 32-34. Bk. İsmail Durmuş, "Zeyil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/339-342.

¹⁹ Ebü Abdullah Muhammed b. Fütûh b. Abdullah el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti (fî tarihi ulemai)'l-Endelüs*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd (Tunus: Darü'l-garbi'l-İslâmiyye, 2008), 12.

²⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 12.

²¹ Ahmet Yücel, "Muhammed b. Fütûh el-Humeydî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18/358.

²² Abdulkerim Özyayın, "Cezvetü'l-Muktebis" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/516.

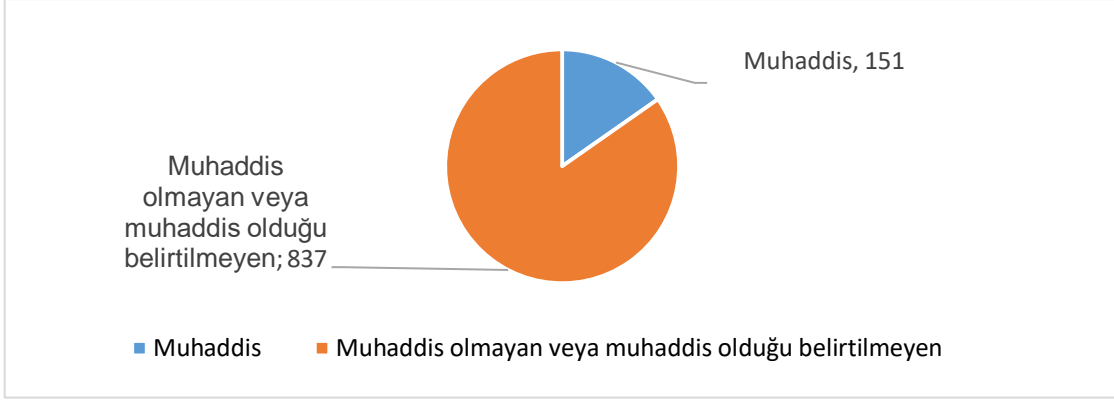
²³ İbn Ebî Hâtîm'in metodu için bk. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 2/55; Fikret Özçelik, *Hadis Usûlünde Râvi Değerlendirme Metodu –İbn Ebî Hâtîm Örneği-* (İstanbul: Nida Adakemi, 2020), 132.

²⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 507-609.

²⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 600-602.

yetkinliklerini de belirtmektedir. Konu edindiği şahısların uzmanlık alanlarına dikkat edildiğinde sadece 151 kişinin muhaddis olduğu görülmektedir. Bunlardan ise sadece 44 kişi hakkında cerh veya ta'dil değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu da eserin telif amacının salt bir cerh ve ta'dil olmadığını göstermektedir.

Şekil-1. Humeydî'nin *Cezvetü'l-Müktebis* Adlı Eserinde Konu Edindiği Ricâlin Dağılımı

Şekil-2. Humeydî'nin *Cezvetü'l-Müktebis* Adlı Eserinde Yaptığı Cerh ve Ta'dilin Dağılımı

3. Humeydî'nin Eserinde Takip Ettiği Rical Değerlendirme Metodu

3.1. Râvilerin Kimlik Tespiti

Râvilerin kimlik analizleri, cerh ve ta'dilin diğer bir ifade ile ricâl ilminin önemli mevzularından biridir. Nitekim bir haberin isnad açısından sahih veya sakim olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle râvinin ismini, lakabını, künyesini ve nisbesini bilmek elzemdir. Bu doğrultuda Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde konu edindiği kişilerin rical bilgilerinin ele alırken onların isimlerini, neseplerini, lakaplarını ve

künyelerini vermeyi ihmal etmemektedir. Örneğin Gulamü'l-Fasih el-Endelüs'ün isminin Ubeydullah b. Mehdî olduğunu söylemektedir. Muhammed b. Ahmed b. Abdulaziz'in Utbî; Muhammed b. İbrahim b. Said'in ise İbn Ebî Karamîd künyesi ile maruf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, es-Serrâc künyesi ile Muhammed b. Reşîk²⁶ ve Ebu Hârun künyesi ile de Muhammed b. Harun'un²⁷ kastedildiğini açıklamaktadır.

Humeydî aynı şekilde râvilerin nisbelerine de yer vermektedir. Ancak konu edindiği kişilerin genellikle Endülüslü olmaları nisbe dağılımlarında Endülüs coğrafyasının ağır bastığını belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle genellikle "Endülüsiyyun"²⁸ nisbesini kullanmakla beraber bazen "İsticiyye,²⁹ İlbiriyye,³⁰ Kurtubiyye,³¹ Tartûşiyye,³² Şemnatâniyye,³³ Bâhiliyye,³⁴ Şerefiyye,³⁵" gibi Endülüs coğrafyasına bağlı farklı belde nisbeleri de kullanmaktadır. Humeydî, yeri geldiğinde "İbrahim b. Muhammed, Şerefiyyelidir. Şerefiyye ise İsbiliyye'ye bağlıdır"³⁶ şeklinde râvinin nisbesini daha anlaşılır ve belirgin hale getirmektedir.

Cezvetü'l-muktebis min ulemai'l-Endelüs adından da anlaşılacağı üzere Humeydî, eserinde sadece Endülüslü şahsiyetlerin hayatlarına yer vereceği izlenimi vermektedir. Fakat vakıanın böyle olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Endülüslü olmayan bazı kimseleri de konu edinmiştir. Musul nisbesi ile zikredilen İbrahim b. Bekr,³⁷ Malazgirt doğumlu Diyarbakır'a nisbet ettiği İsmail b. Kasım³⁸ ve Dımaşklı Sa'sa'a b. Sellâm'ın³⁹ örnek olarak zikretmek mümkündür. Ancak Endülüslü olmadığı halde eserine aldığı kişilerin biyografileri incelendiğinde söz konusu kişilerin bir şekilde ya Endülüs'e rihle yaptıkları ya da daha sonra oraya göç edip ikamet etmeye başlayanlar oldukları görülmektedir. Bu da Humeydî'nin Endülüslü âlimlerden kastının sadece Endülüs'te doğup büyüyen veya orada yetişen kişiler olmadığına orada yaşayan herkesi Endülüslü olarak gördüğüne işaret etmektedir.

²⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 86.

²⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 142-143.

²⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 140, 135, 133.

²⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 132.

³⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 126.

³¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 189.

³² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 208.

³³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 209.

³⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 210.

³⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 213.

³⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 213.

³⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 217.

³⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 231.

³⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 350.

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, kimlik tespiti gayesiyle râvinin ikamet ettiği şehrin yanı sıra rihle yaptığı yerlerin de bilgisini vermiştir. Bunun yanı sıra râvinin rihle yaptığı yerlerde hadis aldığı hocalarının isimlerine de değinmiştir. Humeydî'nin "İsmail b. Kasım'ın Malazgirt'te doğmuştur ve Diyarbakır'da yaşamaktadır. Rihle için Irak'a doğru hareket eden İsmail b. Kasım, H. 303'te Bağdat'a gelmiştir. Bağdat'ta Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz el-Beğâvî (ö. 317/929), Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/929), Ebû Bekr Muhammed b. es-Serrî İbn Serrâc (ö. 316/929) ve Ebî İshâk İbrahim b. Serrî ez-Zeccâc (ö. 311/923) gibi kimselere talebelik yapmıştır. Yirmi beş sene Bağdat'ta kaldıktan sonra H. 328 yılında batıya doğru rihle yapmıştır. Bu amaçla da H. 333 yılında Endülüs'e gelmiştir." şeklindeki ifadeleri tespitlerimizi desteklemektedir.⁴⁰

Humeydî'nin râvilerin kimliklerini tespit etmek için başvurduğu diğer bir yöntem ise mensup oldukları fikhî veya itikadî mezhebi açıklamaktır. Bu konuda standart bir metot benimsememiş olsa da Abdurrahman b. Mervan ve Ömer b. Hafs'ın Hariciyye'ye mensup olduğunu belirtir. Yahya b. Yahya,⁴¹ Yusuf b. Metrûh⁴² ve Malik b. Alî'nin⁴³ Mâlikî; Kâsım b. Muhammed b. Kâsım⁴⁴ ile Yusuf b. Abdullah'ın⁴⁵ Şafî; Mûnzir b. Said el-Bellutî (ö. 355/966)⁴⁶ ile Mes'ud b. Süleyman b. Muflit'in⁴⁷ Zâhirî; Sa'sa'a b. Sellam ise Evzâî⁴⁸ mezhebine mensup olduğunu ifade eder. O, aynı şekilde râvinin kimliğini açıklayıcı aile ve akraba bağları bilgilerini de paylaşır. Örneğin, Hâkem Ebî Şâkir Abdulvâhid b. Muhammed'in babası olan Muhammed b. Mevheb el-Kabrî, anne tarafından Ebü'l-Velid Süleyman b. Helef el-Bâcî'nin (ö. 474/1081) dedesi olan Muhammed b. Mevheb el-Kabrî,⁴⁹ Kâdî Ebü'l-Velid Yunus b. Abdullah'ın babası olan Abdullah b. Muhammed b. Muğîs,⁵⁰ Câbir b. Ebî İdris'in yeğeni (kardeşinin oğlu) olan Câbir b. Süfyân b. Ebî İdris el-Bâhilî⁵¹ ve Muhammed b. Zeyd el-Endelüsî'nin kardeşi olan Said b. Zeyd et-Temimî⁵² gibi birçok kişi zikredilebilir.

⁴⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 231-234.

⁴¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 566-567.

⁴² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 547.

⁴³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 510.

⁴⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 484.

⁴⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 544.

⁴⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 514.

⁴⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 516.

⁴⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 350.

⁴⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 137.

⁵⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 363.

⁵¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 269.

⁵² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 331.

Humeydî, birçok yerde kimlik tespiti gayesiyle râvinin kaleme aldığı eserlere de yer vermektedir. Örneğin İbn Abdülber olarak bilinen Yusuf b. Abdullah b. Muhammed ile ilgili genel bilgilere yer verdikten sonra onun *et-Temhid limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd, el-İstîâb, Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihî* gibi birçok eserinin ismini zikretmektedir.⁵³ Aynı şekilde Ebu Abdurrahman Bakî b. Mahled'e (ö. 276/889) dair temel bilgileri zikrettikten sonra onun *Tefsirü'l-Kur'an ve el-Musannef fi fetâva's-sahâbe ve'tâbiîn ve men dûnehüm* gibi eserleri telif ettiğini söylemektedir.⁵⁴ Humeydî, bu şekilde konu edindiği âlimleri tanınır kılmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla ricâl âlimlerinden biri sayılan Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, eserinde râvilerin kimlik tespitine önem vermiştir. Onun, bu bağlamda şahıslara ait tanıtıcı kimlik bilgilerine, mensup oldukları mezheplere, telif ettikleri kitaplara ve tanınan akrabalarına dair açıklamalara yer verdiği görülmüştür.

Humeydî, râvilerin kimliklerinin tespitinde birçok ricâl âliminin bilgisinden de faydalanmıştır. Râvilerin isim, künye veya nisbelerine ilişkin ihtilaflara da atıfta bulunmuştur. Örneğin, Münzir b. Sebbâh b. İsmet'in biyografisine yer verirken kendisine ulaşan Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Sellâc ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-Sûrî' nüshalarındaki farklılıkları açıklamıştır. İbn Sellâc'ın nüshasını dikkate almasına rağmen es-Sûrî'nin nüshasında Münzir b. Sebbâh yerine Münzir b. Esbâğ olarak kaydedildiğini bildirmektedir.⁵⁵

3.2. Cerh ve Ta'dil

Fitne hadisesi ile birlikte başlayan hadis uydurma eğilimleri muhaddisleri isnadı geliştirmeye ve yaygınlaştırmaya sevk etmiştir. Bu durum beraberinde râvilerin hallerini araştırmayı da gerekli kılmıştır. Genellikle sahâbe ve tâbiîlerin yaşadığı H. 1. asrın ilk yarısında güven duygusu hâkim olduğu için râvilerin araştırmaya tabi tutulmaları engellenmişse de⁵⁶ H. 1. asrın son çeyreği itibarı ile râvi tenkidine dair ıstılahların ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür.⁵⁷ Nitekim bu asırdan itibaren râvi tenkidinde "ثقة صدوق دجال كذاب حافظ ثبت متقن" gibi cerh ve ta'dil lafızlarının kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla H. 2. asırda râviler adalet ve zabt cihetiyle araştırmaya tabi tutulmuşlardır. Araştırma neticesinde ise râvilerin durumunu açıklayan cerh veya ta'dil lafızları kullanılmıştır.⁵⁸ Nihayetinde cerh ve ta'dil, müstakil eserlerin telif edilmesi ve

⁵³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 544-546.

⁵⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 251.

⁵⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 515.

⁵⁶ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî ilk Üç Asır* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 113.

⁵⁷ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî ilk Üç Asır*, 113.

⁵⁸ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicrî İlk İki Asır* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 35-50.

kaidelerinin belirlenmesiyle H. 3. asırda teşekkülünü tamamlayan bir ilim olarak ortaya çıktığı söylenebilir.⁵⁹

H. 3. asırla birlikte cerh ve ta'dilin sistemli hale gelmesi tabii olarak birçok kaide ve ölçütlere sahip olmasını da gerekli kılmıştır. Bu ölçüt ve kaideler sadece cerh ve ta'dil edileni değil cerh ve ta'dil yapanı da bağlamaktadır. Zira münekkidin de sıdk, takva ve verâ sahibi olması beklenir.⁶⁰ Müstakil bir ilmi saha haline gelen ricâl tenkid ve tetkiki, birçok âlimin dikkatini çekmiş ve bu alanda çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır.⁶¹ Kendisi hakkında söylenenlerden⁶² ve onun bizatihi eserlerinden hareketle söz konusu âlimlerden bir tanesinin de Muhammed b. Fütûh olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim eserlerinde konu edildiği rical bilgileriyle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Onun bu minvaldeki eserlerinden bir tanesi de çalışmamızın konusunu teşkil eden *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserdir. Humeydî'nin söz konusu eserinde kullanmış olduğu cerh ve ta'dil lafızlarının dağılımları önemli hadis münekkitlerinden İbn Ebû Hâtim, Irâkî, Zehebî, İbn Hacer ve Sehâvî'nin tesnifleri dikkate alınarak kategorize edilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Kullandığı Cerh Lafızları ve Delâletleri

a. Münkerü'l-hadis (منكر الحديث): Çokça münker hadis rivayet eden anlamına gelen münkerü'l-hadis kavramı, salt bir cerh lafzı olmasa da tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa H. 2. Asırda Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) tarafından kullanılmıştır.⁶³ El-Kattân söz konusu kavramı, rivayetinde teferrüd eden 550ürsel delalet için kullanmayı tercih etmiştir. H. 3. Asırdan itibaren ise birinci kullanımının yanı sıra sistematik bir cerh ifadesi olarak da kullanılmıştır. Nitekim bahsi geçen asırdan itibaren Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve en-Nesâî (ö. 303/915) gibi hadis âlimleri tarafından münkerü'l-hadis kavramı, rivayetinde teferrüd eden kişiler için;⁶⁴ Ebu Zür'a (ö. 264/878) ve Ebû Hâtim

⁵⁹ Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-*, 54-55; Huriye Martı, "Hadis İlimlerinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 135.

⁶⁰ Ahmed Naim Babanzâde, *Hadis Usûlü ve İstılahları* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 363; Salahattin Polat, "Cerh ve Ta'dilin Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 225-247.

⁶¹ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları -tarih-usul- tenkid -yorum* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 41.

⁶² İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yan*, 4/282; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 19/123.

⁶³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Darü'l-fiker, 1404), 8/388-389; Ahmet Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1997 1995), 202.

⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/388; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *en-Nüket ala kitâbi İbnu's-Salah*, thk. Rebi' b. Hadi Umeyr (Riyad: Dârü'r-riyâ, 1988), 2/674; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 212-213.

(ö.277/890) gibi münekkitlerce ise zayıf râvilerin tespiti için kullanılmıştır. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim söz konusu kavramı genellikle "hadisleri itibar için yazılır (يكتب حديثه)⁶⁵ gibi tabirlerle mürekkeb olarak kullanmışlardır. Buhârî (ö. 256/870) ve Fesevî (ö. 277/890) gibi H. 3. Asrın münekkitleri ise bahsi geçen kavramı "onu terk etti (تركه), hadisi terk edilmiş (ترك حديثه), 551ürsel 551ürsel551n551551 hiçbir farkı yoktur (شبيه بالمتروك)⁶⁶" minvalinde râvinin rivayetinin terkinin elzem kılan cerh ifadeleri ile birlikte kullanmışlardır. Bu nedenle münkerü'l-hadisın çoğunlukla 551ürsel râviler; nadiren de zayıf veya rivayetinde teferrüd eden râviler için kullanıldığı söylenebilir.⁶⁷

Cerh ve ta'dil lafızları İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) ile birlikte mertebelere ayrılmış;⁶⁸ Zehebî (ö. 748/1348), Irâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Sehâvî (ö. 902/1497) gibi âlimlerle de kategorileştirme gelişim göstermiştir. Bu cihetle münkerü'l-hadis kavramına bakıldığında Zehebî ve Irâkî'nin bahse konu olan lafzı cerhin dördüncü;⁶⁹ İbn Hacer ve Sehâvî'nin ise beşinci mertebede zikrettikleri görülmektedir.⁷⁰

Birçok münekkit gibi Muhammed b. Fütûh'un da münkerü'l-hadis kavramını cerh için kullandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda *Cezvetü'l-muktebis* adlı eseri incelendiğinde birkaç örnek görmek mümkündür. Mesela o, Muhammed b. İshak el-Endelüsî'yi, "münkerü'l-hadis bir kimse" olarak değerlendirmektedir. Bu konuda yalnız olmadığını belirten Humeydî, İbn Âdî'nin de Muhammed b. İshak'ı "münkerü'l-hadis" olarak değerlendirdiğini söylemektedir. Ancak İbn Âdî'nin Muhammed b. İshak'ı sadece Buhârî ve Evzâî rivayetlerinde "münkerü'l-hadis" olduğunu savunduğunu;⁷¹ kendisinin ise İbn Ebî Able'den aldığı hadislerde de onun "münkerü'l-hadis" olduğunu benimsediğini dile getirmektedir. Dolayısıyla verilen örnek bağlamında değerlendirildiğinde Humeydî'nin

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1953), 3/530; 4/133.

⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 4/281.

⁶⁷ Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları", 205.

⁶⁸ Recep Emin Gül, "Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 363.

⁶⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, t.s.), Mukaddime; Zeyneddin Abdurrahim b. Husayn Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh Şerhu Mukaddimetu İbn Salah*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü's-selefiyye, 1969), 1/6; Gül, "Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri", 368-370.

⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/9-11; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *Şerhi Elfıyyeti'l-Hadis li'l-Irakî* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, 1983), 2/289-301; Gül, "Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri", 372-375.

⁷¹ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî du'afâ'ir-ricâl* (Beyrut: Benâyetü'l-merkeziyye, 1998), 6/114.

münkerü'l-hadis kavramını, rivayetlerinde teferrüd eden râviyi cerh etmek için kullandığı söylenebilir.⁷²

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, söz konusu eseri bağlamında münkerü'l-hadis olarak nitelendirdiği diğer bir kişi ise Ebû Abdullah Şemr b. Numeyr'dir. Humeydî, Muhammed b. İshâk'ın aksine Şemr için kullandığı münkerü'l-hadis kavramının ne amaçla tercih ettiğini belirtmemektedir.⁷³ Buna karşın diğer münekkitlerin ricâl eserlerinde Şemr b. Numeyr'in durumu analiz edildiğinde onun için “أحادثه منكراً, تركه, غير ثقته” gibi lafızlarla cerh edildiği görülmektedir.⁷⁴ Bu tür değerlendirmeler dikkate alındığında Humeydî'nin bu kullanımının “râvinin rivayetinde teferrüd etmesi” anlamının dışında zayıf veya metruk râvi bağlamında kullandığı söylenebilir. Sonuç itibari ile iki farklı örnekte de görüldüğü gibi Humeydî'nin cerh ifadesi olarak münkerü'l-hadis lafzını standart bir manada kullanmadığı görülmüştür. Bu durum onun münkerü'l-hadis kavramı konusunda diğer ricâl âlimleriyle aynı anlayışa sahip olduğunu da göstermektedir.

b. Mechulün/ Leyse 552ürse'rufun (ليس بمعروف, مجهول): “Hadisle meşgul olmayan, hadis öğrenim ve öğretimiyle tanınmayan, fazla hadis rivayet etmeyen ve bundan dolayı da hadisçiler arasında tanınmayan kimse”⁷⁵ anlamında kullanılan 552ürsel kavramı, râviyi nitelemede bir cerh ifadesi olarak tercih edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla erken dönemde hem râvinin zatının bilinmemesi hem de vasfının bilinmemesi durumu 552ürsel kavramı ile ifade edilirken sonraki dönemlerde ise iki durum için birbirinden farklı kavramların kullanımı tercih edilmiştir. Bu bağlamda râvinin zatının bilinmemesini nitelemek için “552ürsel552'l-ayn”; râvinin adaletinin bilmemesini nitelemek için ise “552ürsel552'l-hal, mestur, 552ürsel552'l-adale” gibi kavramlar kullanılmıştır.⁷⁶ Genel geçer bir kaide olmasa da bu durum genellikle kendisinden yalnızca bir kişinin nakilde bulunması sebebiyle meydana geldiği söylenebilir.⁷⁷ Mechul kavramının ilk defa ne zaman ve kimin tarafından kullanıldığı kesin olarak bilinmese de⁷⁸ kaynaklar Ebû Hanîfe'nin Zeyd

⁷² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 65-66.

⁷³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 344.

⁷⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizan* (Beyrut: Müessesetü'l-a'lamî, 1986), 3/153.

⁷⁵ el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 111,149; Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezurî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Dârü'l-fiker, 1986), 112-113; Ahmet Yücel, “Cehâletü'r-Râvi ve İlgili Terimler”, *İlam Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 147.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1990), 24.

⁷⁷ el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, 111.

⁷⁸ Fatma Yıldız, *Hicrî İlk Üç Asırda Cehâlet ve Meçhul Râviler* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 137-138.

b. Ayyâş hakkında “553ürsel553n” tabirini kullandığını göstermektedir.⁷⁹ Ebû Hanîfe’nin kullanımdan hareketle söz konusu kavramının H. 2. Asrın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlandığını ve giderek yaygınlık kazandığını söylemek mümkündür. Mechul kavramı süreç içerisinde isnadın vasfı olarak kullanıldığı gibi râvi niteliği olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Ebû Hâtim ön plana çıkmaktadır. Nitekim ona “kişiye hanımını niçin dövdüğü sorulmaz” hadisinin isnadı sorulduğunda “isnadı bilinmemektedir, râvileri 553ürsel553n553.” Şeklinde cevap vermesi birinci kullanımını desteklemektedir.⁸⁰ Aynı şekilde “مجھول, لايعرف, ليس بالمعروف” gibi lafızlarla da râvinin ricâl âlimleri tarafından tanınmadığını ifade etmesi ise ikinci kullanımı örneklemektedir.⁸¹ “Mechulün, lâ yu’ref, leyse 553ürse’rufun” gibi kavramların cerh için kullanılması Ebû Hâtim dışında da birçok münekkit tarafından tercih edilmiştir.⁸² Onlardan birisi de Muhammed b. Fütûh el-Humeydî’dir.

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis* adlı eserinde ricâl değerlendirmelerinde bulunurken bahsi geçen lafızları kullandığı görülmektedir. Örneğin Humeydî, sonradan Endülüs’e taşınan Ahmed b. Hâzım’ı değerlendirirken öncelikle onun hadis hocalarına yer vermektedir. Humeydî, ondan ise sadece Abdullah b. Lehîa’nın nakilde bulunduğunu belirtmektedir. Nisbesi üzerinde de duran Humeydî, onun Medenî veya Mısırî olduğuna dair farklı görüşlere yer vermektedir; Ancak kendisi onun Mısırî olduğunu kabul etmektedir. Humeydî netice itibari ile onun “tamamı müstakim olan hadisler naklettiğini ancak leyse 553ürse’ruf bir kimse” olduğunu söylemektedir.⁸³ Onun “leyse 553ürse’ruf” lafzıyla cerh edilmesini kendisinden yalnızca bir kişinin nakilde bulunduğundan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Humeydî’nin Ahmed b. Hâzım’a dair değerlendirmesini diğer ricâl eserlerindeki bilgilerle karşılaştırdığımızda bazı farklılıkların göze çarptığı görülmekle beraber genel anlamda bu bilginin desteklediği görülmektedir. Örneğin İbn Hacer ile Zehebî, Humeydî gibi Ahmed b. Hâzım’dan sadece İbn Lehîa’nın rivayette bulunduğunu söylerken;⁸⁴ İbn Yunus, İbn Lehîa dışında Vakidî’nin de ondan hadis naklettiğini ifade etmektedir.⁸⁵ Dolayısıyla diğer münekkitlerle uyumlu

⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/424.

⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/251-252; Yücel, “Cehâletü’r-Râvi ve İlgili Terimler”, 149.

⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 3/114, 4/61, 5/398.

⁸² Bk. İbn Adî, *el-Kâmil fî du’afâ’ir-ricâl*, 3/112; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Beyrut: Dârü’l-kutubi’l-ilmîyye, 1477), 2/170.

⁸³ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, 175-176.

⁸⁴ İbn Hacer, *Lisânü’l-Mizan*, 1/165; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi’d-du’afâ* (Katar: İdâretü ihyâ’it-turâsi’l-İslâmî, 1987), 1/38.

⁸⁵ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila’lâ es-Sadeff el-Mısırî, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısırî* (Beyrut: Dârü’l-kutubi’l-ilmîyye, 1421), 1/9

bir şekilde Humeydî de kendisinden yalnızca bir kişinin nakilde bulunması nedeniyle râviyi “lâ yu’ref” lafzıyla cerh ettiği tespit edilmiştir.

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî’nin “554ürsel554n, lâ yu’ref” gibi cerh lafızlarına başvurduğu diğer bir örneği ise Muhammed b. İshâk el-Endelusî hakkındaki değerlendirmelerinde görmek mümkündür. Nitekim Humeydî, Muhammed b. İshâk’a dair genel bilgiler verdikten sonra onun “Ezâî’ tarikiyle çok az hadis aldığını ve meçhulün lâ yu’ref bir kimse” olduğunu söylemektedir.⁸⁶ Humeydî’nin, Muhammed b. İshâk’ı “mechlün lâ yu’ref” lafzıyla cerh etmesini ifadelerin bağlamları üzerinden anlamaya çalıştığımızda râvinin hadis öğretimi ile yeterince meşgul olmadığı bu nedenle de muhaddisler arasında tanınmadığı için böyle bir nitelermeyi uygun gördüğü kanaati oluşmaktadır. Bu yönüyle de Humeydî’nin söz konusu cerh kavramlarını hadis münekkitleriyle aynı cihette kullandığı görülmektedir.

c. İdhâlu hadisin fi hadisin (إدخال حديث في حديث): Râvinin hadisi yanlışlıkla, olduğundan farklı şekilde nakletmesi olarak kabul edilen vehm, râvinin isnadı kopuk olan hadisi muttasıl, muttasıl hadisi ise 554ürsel veya munkatı olarak nakletmesi yahut bir hadisin metnini veya isnadını başka bir hadisin metnine veya isnadına dâhil etmek gibi cerh edilmeye neden olan hatalara sahip olmasıdır. Bu tür hatalara sahip olan râvinin rivayeti muallal olarak değerlendirilirken râvi de cerh edilmektedir.⁸⁷ Ricâl eserlerinde bu tür râvileri nitelermek için birbirinden farklı birçok cerh lafzı kullanılmıştır. Bu lafızlardan biri de “idhâlu hadisin fi hadisin” tabiridir. Ricâl âlimlerinin sıklıkla başvurduğu bu ifade,⁸⁸ Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ferec b. Abdulvelî el-Ensârî’nin (Ebû Abdullah b. Ebû’l-Feth) biyografisine yer verdikten sonra onun da isnadında bulunduğu Ebû Abdullah b. Ebî Feth > Hasan b. Kâsım > Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed > Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Tarhân > Muhammed b. Mesleme el-Vâsiti > Muhammed b. Harb b. Süleym > Leys b. Sa’d > Bukeyr b. Abdullah > Nâbil > İbn Ömer > Suheyb > Ebû Hüreyre: Allah’ın Resulü’nün: “Allah’ım dört şeyden sana sığınırım: Fayda vermeyen ilimden, senden korkmayan kalpten, doymak bilmeyen nefisten ve kabul olmayan duadan” dediğini nakleden bir rivayete yer vermiştir. Ona göre Ebû Abdullah b. Ebû’l-Feth bu rivayette iki farklı hadisi birbiriyle karıştırmıştır. Nitekim zikredilen dua hadisinin gerçek tariki Leys > Saîd el-Makberî > Ebû Hüreyre üzerinden nakledilmesidir. İbn Ömer > Suheyb tariki ile nakledilen

⁸⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 66.

⁸⁷ Babanzâde, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, 295; M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 186.

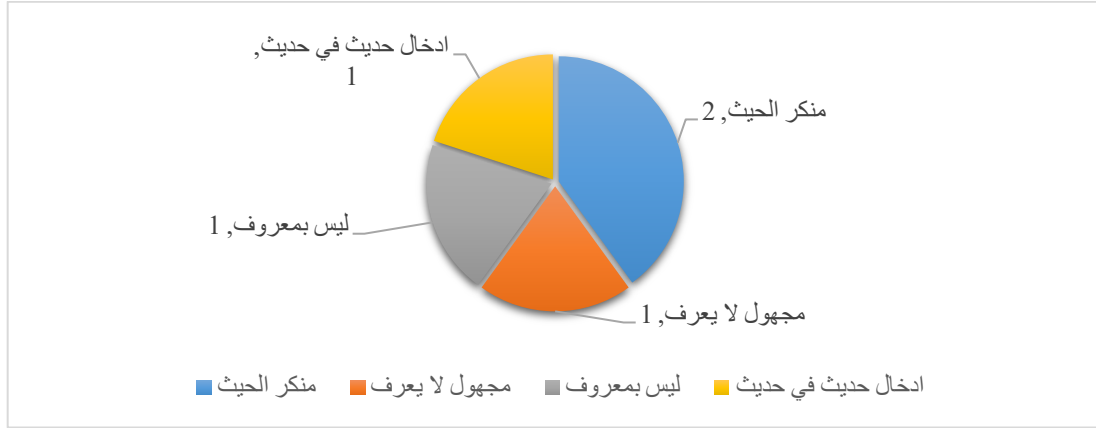
⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/349; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'ir'-ricâl*, 4/255; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 1/9-11

hadisin metni ise “İnsanlar Hz. Peygamber’in yanına geldiklerinde onu selamlıyorlardı. Bunun üzerine Allah’ın Resulü de işaretle (baş veya el hareketiyle) selamlarını alıyordu.” Şeklinde. Dolayısıyla söz konusu râvinin iki hadisin isnadını vehme düşerek birbirine kattığı görülmektedir. Bu nedenle de râvi “idhâlu hadisin fi hadisin” tabiri ile cerh edilmiştir.⁸⁹ Sonuç olarak Humeydî’nin, tıpkı diğer cerh ifadelerinde olduğu gibi vehme dalalet eden lafızların kullanımında da diğer hadis münekkitleriyle aynı anlayışı paylaştığı söylenebilir.

Humeydî, söz konusu eserinde konu edindiği 151’i muhaddis olan 988 kişi içinde sadece 5 râvi için cerh ifadesi kullanmıştır. Kullandığı cerh lafızlarında ise tespit edebildiğimiz kadarıyla da özgün bir yaklaşım sergilememiştir.

Şekil-3. Humeydî’nin Cezvetü’l-Muktebis Adlı Eserinde Kullandığı Cerh Lafızlarının Dağılımı

3.2.2. Kullandığı Ta’dil Lafızları ve Delâletleri

a. Sikatün zâbitün (ثقة ضابط) “güvenilirdir ve zabtı iyidir”, Sikatün me’münün (ثقة مأمون) “sikadır ve hadiste güvenilirdir”, Hâfizen mütkinen (حافظا متقنا) “hadis hafızıdır ve sağlamdır”: Bu tür mürekkep ifadelerle yapılan ta’dil, hadis münekkitleri arasında oldukça rağbet görmektedir. Ricâl âlimleri tarafından sıklıkla kullanılan bahsi geçen tabirler ta’dil’in üst mertebelerini teşkil etmektedir. Cerh ve ta’dil lafızlarını ilk defa derleyen ve ifade ettikleri hükümlere göre sınıflandıran İbn Ebû Hatim er-Râzî’nin, zikredilen mürekkep ta’dil lafızları ile sikatün (ثقة) veya sebtün (ثبت) şeklinde müfred olarak kullanılan ta’dil lafızları arasına ayırım koymadığı, ikisini de ta’dilin birinci mertebesinde ele aldığı görülmektedir.⁹⁰ İbn Ebû Hâtim’den sonra kullanımı yaygınlaşmaya başlayan mürekkep ta’dil ifadeleri, Zehebî ve Irâkî tarafından mücerred kullanımlarının üstünde birinci sırada

⁸⁹ el-Humeydî, *Cezvetü’l-muktebis*, 129.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, 1/10.

zikretmişlerdir.⁹¹ Onlardan sonra gelen İbn Hacer ve Sehâvî gibi hadis münekkitleri ise söz konusu tabirleri ism-i tafdil sığalarıyla yapılan ta'dilin altında ikinci sırada yer vermişlerdir.⁹²

Ricâl değerlendirmelerinde ta'dil için mürekkep ifade kullanmayı tercih eden muhaddislerden bir tanesi de Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'dir. O, *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde adalet ve zabt yönüyle üst seviyede bulduklarını belirtmek gayesiyle birçok râvi için pekiştirici mürekkep ifadelerle ta'dilde bulunmuştur. Örneğin, İbn Cebbâb olarak bilinen Ahmed b. Hâlid b. Yezîd⁹³ ve İbn Faradî olarak bilinen Abdullah b. Muhammed b. Yusuf⁹⁴ için "hadis hafızıdır ve sağlamdır (حافظًا متقنًا)"; Ebû Abdullah Muhammed b. Ferec b. Abdulvelî için "sikadır ve zabtı iyidir (ثقة ضابطًا)"⁹⁵; İbn Ahmer olarak bilinen Muhammed b. Muaviye b. Abdurrahman için "sikadır ve hadis ilminde saygındır (ثقة جليلًا)"⁹⁶; İsmâil b. Abdurrahman b. Ali için "sikadır ve hadiste sağlamdır (ثقة مأمون)"⁹⁷; Velid b. Bekr b. Mahled b. Ebî Ziyâd için ise "sikadır ve güvenilirdir (ثقة أمينًا)"⁹⁸ gibi ta'dil lafızları kullandığı görülmektedir. Humeydî'nin kullandığı mürekkep ta'dil ifadelerinin verilen örneklerle sınırlı olmadığını da altını çizmek gerekmektedir.

b. Sebtün (ثبت), sikatün (ثقة), mütkin (متقن), me'münün (مأمون): İbn Ebû Hâtim'in birinci, Zehebî ve Irâkî'nin ikinci, İbn Hacer'in ise ta'dilin üçüncü mertebesi olarak değerlendirdiği bu tür mücerred kavramları Sehâvî, iki kısma ayırmıştır. O, "imâmün (امام), hüccetün (حجة) ve mütkinün (متقن)" gibi lafızlara ta'dilin üçüncü mertebesinde yer verirken, "sebtün (ثبت) ve sikatün (ثقة)" sığalarını dördüncü mertebede zikretmiştir. Hadis münekkitleri arasında yaygın bir kullanıma sahip olan⁹⁹ bu ifadelerin Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Humeydî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musâ b. Cemil için "sikadır (ثقة)"¹⁰⁰ Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbihî b. Hebîb b. Hudeyr b. Sâlim için "sebt (ثبت)"¹⁰¹ Abdullah b. İbrahim b. Muhammed için ise "mütkin (متقن)"¹⁰² ta'dil lafzını kullanmaktadır.

⁹¹ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, Mukaddime; Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin el-İrakî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uglîka min Kitabi İbni's-Salâh* (Mısır: Dâru İbn Affân, 2011), 1/6.

⁹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/9-11; Sehâvî, *Fethü'l-Muğis*, 2/289-301; Gül, "Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri", 370-378.

⁹³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 177.

⁹⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 366.

⁹⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 128.

⁹⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 133-134.

⁹⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 230.

⁹⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 534-535.

⁹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3/351; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/160; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/167.

¹⁰⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 224.

¹⁰¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 151-152.

¹⁰² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 368-369.

c. *Sadûk* (صدق) , *Lâ be'se bih* (لا بأس به): İbn Ebû Hâtim tarafından ta'dilin ikinci mertebesinde yer verilen bu ta'dil lafızlarını,¹⁰³ Zehebî ve Irâkî üçüncü,¹⁰⁴ İbn Hacer dördüncü,¹⁰⁵ Sehâvî ise beşinci¹⁰⁶ mertebede zikretmiştir. Muhaddisler arasında rivayetleri i'tibar için alınabilecek râvileri nitelemede¹⁰⁷ kullanımı tercih edilen bu lafızların Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Zikri geçen hadis münekkitlerince aynı kategoride beraber değerlendirilen “sadûk” ve “lâ be'se bih” lafızları Humeydî tarafından aynı oranda kullanılmamıştır. Nitekim o, *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde “sadûk” lafzını “lâ be'se bih” lafzına göre daha sık tercih etmektedir.¹⁰⁸ Zira bahsi geçen eserinde değerlendirmeye aldığı şahıslar arasında sadece Ebü'l-Hasan Abdürrezzâk b. Hüseyin için “lâ be'se bih” lafzını kullanmıştır.¹⁰⁹ Buna karşın “sadûk” lafzını ise Ebû İshâk İbrahim b. Nasr,¹¹⁰ Osman b. Abdurrahman b. Ebî Zeyd¹¹¹ ve İbrahim b. Musâ b. Cemil¹¹² başta olmak üzere birçok râvi hakkında kullanmıştır.

d. *Şeyhün* (شيخ): Hadis münekkitlerinin “sadûk (صدق)” ve “lâ be'se bihi (لا بأس به)” lafızlarında olduğu gibi “şeyhün” tabirini de itibar için kullanmalarına rağmen ikisini aynı mertebede değerlendirmemişlerdir.¹¹³ Onlara göre “şeyhün” ifadesi daha alt mertebededir. Bu cihetle bakıldığında İbn Ebû Hâtim ve Zehebî bahsi geçen lafzı ta'dil bağlamında “sadûk ve lâ be'se bihi” gibi kavramlardan sonra üçüncü,¹¹⁴ Irâkî dörd, İbn Hacer ise beşinci mertebede de zikretmiştir. Sehâvî ise farklı bir tasnif benimseyerek “şeyh” lafzını “sadûk ve lâ be'se bihi” lafızlarından ayırmayarak bunların tamamını ta'dilin beşinci mertebesinde ele almıştır.¹¹⁵ Muhammed b. Fütûh'un da söz konusu kavramı kullandığı görülmektedir. Nitekim Muhammed b. Ebân b. Osman ve Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd b. Nebât'ı “şeyh” olarak nitelendirerek onlar hakkında ta'dilde bulunduğu söylenebilir.¹¹⁶

e. *Kutibe anhu* (كتب عنه) , *Yuktebu hadisuhu* (يكتب حديثه): Adalet konusunda kusursuz olmakla beraber zabt yönüyle sıkıntılı râvileri niteleyen bu ta'dil lafzı, genellikle başka

¹⁰³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/10.

¹⁰⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, mukaddime; el-Irakî, *et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uglîka min Kitabi İbni's-Salâh*, 1/6.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/9-11.

¹⁰⁶ Sehâvî, *Fethü'l-Muğis*, 2/2/289-301.

¹⁰⁷ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 261.

¹⁰⁸ Bk. Grafik-4

¹⁰⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 426.

¹¹⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 225.

¹¹¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 393.

¹¹² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 224.

¹¹³ Geniş bilgi için bk. Gül, “*Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri*”, 367-378.

¹¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 1/10; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, Mukaddime; Gül, “*Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri*”, 7-9.

¹¹⁵ Sehâvî, *Fethü'l-Muğis*, 2/277-288.

¹¹⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 65; 93.

tabirlerle kullanılmakta ve kullanıldığı bağlam üzerine anlamlandırılmaktadır.¹¹⁷ Örneğin mevzu veya metruk olduğunu bildirmek için “Yuktebu hadisuhu li'l-ma'rifeti (يكتب حديثه (للمعرفة) ”; zabtı araştırılması gerektiğini bildirmek için ise “yuktebu hadisuhu li'l-i'tibâr (يكتب حديثه للاعتبار) ” tabiri kullanılmaktadır.¹¹⁸ Sehâvî tarafından ta'dilin altıncı ve son mertebesi olarak ele alınan bu tabirin,¹¹⁹ hadisi itibar için alınan râvi hakkında kullanılması konusunda muhaddisler hem fikirdir.¹²⁰ *Cezvetü'l-muktebis* adlı eseri bağlamında Muhammed b. Fütûh'un da ricâl değerlendirmelerinde mevzu bahis kavramı kullandığı görülmektedir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bilinenin dışında farklı bir manada kullanmıştır. Nitekim Humeydî, hadis ve fıkıh ilimlerinde üstün meziyetlere sahip olan Ebü'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî'yi güzel niteliklerle överken aynı zamanda onun için “kutibe anhu (كتب عنه) ” tabirini kullanmaktadır. Kavramın bağlamına bakıldığında Humeydî'nin söz konusu lafzın “kane ezbetü'n-nâsi li kutubihi (كان اضبط الناس لكتبه) ” ifadesiyle beraber kullandığı görülmektedir.¹²¹ Bağlamıyla değerlendirilen bu kullanım, hadis münekkitlerinin aksine ta'dilin üst mertebelerine çıktığı söylenebilir.

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin kullandığı ta'dil lafızları ve bağlamları dikkate alındığında genel itibarı ile ricâl âlimleri arasında kabul gören bir yöntem izlediği tespit edilmiştir. Onun kullanmayı tercih ettiği ta'dil ifadeleri arasında bir sınıflandırma yapılmaya çalışılırsa ilk iki kısım lafızlarının rivayeti makbul ve hüccet olan râviler, geri kalan üç kısmı ise rivayetleri araştırılmak suretiyle alınabilecek râviler için kullandığı söylenebilir. Kullandığı lafızların sıklığı ise grafikte belirtilen şekildedir.

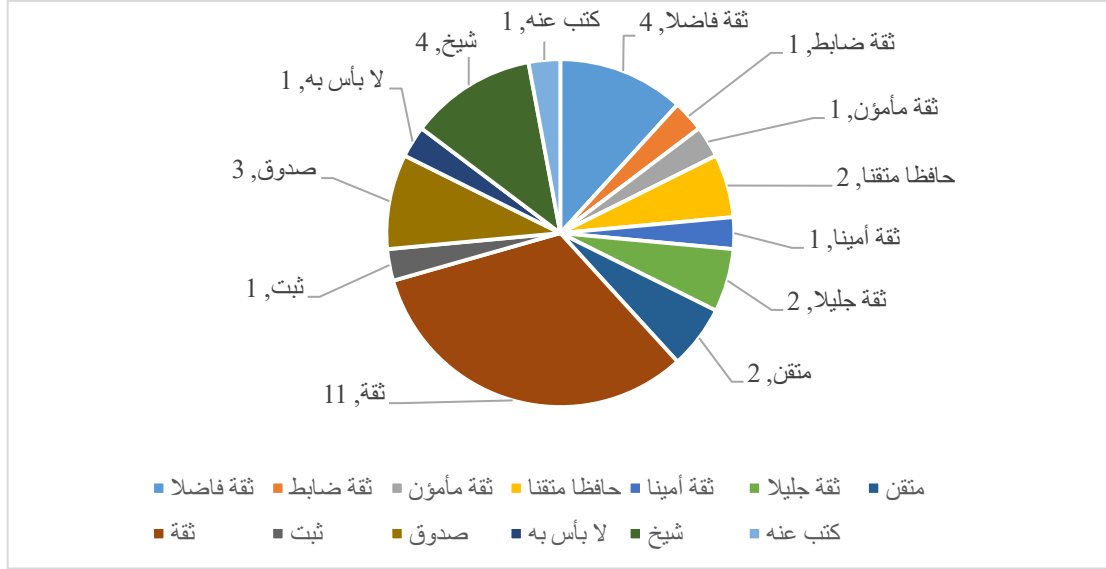
¹¹⁷ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*, 122.

¹¹⁸ Geniş bilgi için bk. Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır*, 119-122.

¹¹⁹ Sehâvî, *Fethü'l-Muğis*, 2/277-288.

¹²⁰ Gül, “*Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri*”, 370-378.

¹²¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 187.

Şekil-4. Humeydî'nin *Cezvetü'l-Muktebis* Adlı Eserinde Kullandığı Ta'dil Lafızlarının Dağılımı

3.2.3. Kullandığı Şartlı Cerh ve Ta'dil Lafızları ve Delaletleri

Ricâl ilminde dikkate değer diğer bir husus ise râvi ile ilgili cerh ve ta'dilin herhangi bir şarta bağlı olup olmadığının tespitidir.¹²² İlk dönemlerden itibaren bir râvi hakkındaki cerh ve ta'dilin hoca-talebe ilişkisi, zaman, mekân, rivayet konusu, rivayet lafızları ve rivayet kaynağı gibi bir takım unsurla şartlı hale getirilmesinin yapıldığı görülmektedir.¹²³ Hadis münekkitlerinden Ebü'l-Velid el-Bâcî (ö. 474/1081), İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) ve Sehâvî'nin bu konuyu irdeledikleri bilinmektedir.¹²⁴ Nitekim Bâcî, cerh ve ta'dilin şarta bağlanmasını kastederek muaddil ve cârihin kullandığı lafızları buldukları ortama veya kendilerine yöneltilen sorulara göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹²⁵ Aynı şekilde Sehâvî de bu konuya temas ederek aslında cerh ve ta'dil açısından orta hale sahip bir râvinin sika râvi ile mukayesesinde zayıf olarak değerlendirilebileceğinin altını çizmektedir.¹²⁶ Bu nedenle de cerh ve ta'dil için kullanılan lafızların bağlamları önemlidir. Ricâl âlimlerince sıkça kullanılan şartlı cerh ve ta'dil Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından da *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde râvi

¹²² Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-*, 162; Fikret Özçelik, *Rivayet Bağlamında Râvi Tenkidi(Şartlı Cerh ve Ta'dil)* (İstanbul: Nida Yayınları, 2021), 25.

¹²³ M. Emin Aşıkutlu, "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 51.

¹²⁴ Özçelik, *Rivayet Bağlamında Râvi Tenkidi(Şartlı Cerh ve Ta'dil)*, 30.

¹²⁵ Ebü'l-Velid Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçibî el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buḥârî fi'l-Câmi'i's-saḥîḥ* (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye,2010), 1/283-284; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-*, 162.

¹²⁶ Sehâvî, *Fethü'l-Muḡis*, 1/374-375; Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-*, 162.

değerlendirmelerinde kullanılmıştır. Humeydî'nin kullandığı şartlı cerh ve ta'dil lafızları zikredilen unsurlar bağlamında şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Belli kişilerle sınırlı olan şartlı cerh ve ta'dil: Râvilerin, hadis aldıkları hocaların rivayetlerini öğrenme, muhafaza etme ve sonraki nesle aktarma beceri ve başarıları aynı olmamıştır. Bu nedenle hocasından aldığı hadisi nakledeceği vakte kadar sağlam bir şekilde koruyabilen ile bunları muhafaza edemeyen râvilerin hoca talebe ilişkisi çerçevesinde ta'dil veya cerh edildikleri görülmektedir. Örneğin Humeydî'nin kırk sene boyunca Mâlik b. Enes'in hadis meclislerine iştirak ettiği için Ebû Muhammed Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ el-Mahzûmî'yi (ö. 206/822), "Mâlik b. Enes özelinde insanların en sağlamıdır (أثبت الناس في مالك بن أنس)"¹²⁷ şeklinde hoca talebe ilişkisi bağlamında şartlı ta'dil ettiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Mâlik b. Enes'e olan yakınlığı nedeniyle Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî (ö. 197/813) "Mâlik'in özelinde insanların en sebt olan İbn Vehbtir (أثبت الناس في مالك ابن وهب)" şeklinde şartlı ta'dilde bulunmuştur.¹²⁸ Ebû'l-Velid el-Bâcî'ye yakınlığı ve ondan çok hadis naklettiği için onun özelinde Saîd b. Seyyid'i;¹²⁹ Münzir b. Saîd el-Bellûtî'ye yakınlığı ve onunla ilgili meselelerde uzmanlaştığı için de Münzir b. Saîd özelinde Ahmed b. Kasım b. Abdurrahman'ı ta'dil etmiştir.¹³⁰

b. Kitap veya nüshalarla sınırlı olan şartlı cerh ve ta'dil: Hadis münekkitleri bazı râvilerin rivayetlerinin kabul veya reddini, kitaptan veya ezberden rivayet etme şartına bağlamışlardır. Örneğin Ebû Zür'a, Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî'yi (ö. 186/802) ezberi kötü olduğu için hafızasından naklettiği hadislerde cerh etmiş, yazılı nüshadan yaptığı rivayetlerde ise tevsik etmiştir.¹³¹ Bu yöntem Muhammed b. Fütûh el-Humeydî tarafından da *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde tatbik edilmiştir. Nitekim Humeydî de İbn Ebî Kerâmîd olarak bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Said¹³² ve İbn Bâcî olarak bilinen Ebû Ömer Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali¹³³ için "kitaplarından yaptığı nakillerde insanların zabtı en sağlam olanıdır (كان من أصيب الناس لكتبه)" şeklinde değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. İsmail b. Muvassil b. İsmail b. Abdullah b. Sülayman b. Dâvûd b. Nâfi' el-Yahsûbî için "Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Yezîd el-Mısrî > Ebî'l-Feth b. Mesrûr > İbn Yunus tarikiyle sema ettiği nüshasında mutkindir (متقن في نسخته المسموعة من أبي عبد الله محمد بن عبد الرحمن ابن أبي يزيد المصري، عن أبي الفتح بن (مسرور، عن ابن يونس)"¹³⁴ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbihî b. Habîb b. Hudayr

¹²⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 131.

¹²⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 393.

¹²⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 331.

¹³⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 201.

¹³¹ Aşikkutlu, "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", 57.

¹³² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 64.

¹³³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 187.

¹³⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 235.

b. Sâlim için ise “yazısı hüccettir (خطه حجة)” minvalinde değerlendirmelerde bulunmuştur.¹³⁵

c. *Konu veya rivayetin durumu şartına bağlı olarak yapılan şartlı cerh ve ta'dil*: Ricâl âlimleri, şartlı cerh ve ta'dilde râvilerin ihtisas alanlarını veya rivayet ettikleri hadislerin konularını da dikkate almaktadırlar. Zira naklettikleri hadislerin dinin temel konularından olup olmadıklarına dikkat ettikleri gibi rivayetin meşhur veya ferd olmasına bağlı da değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin, Yahya b. Mâin, Musâ b. Ubâde'den (ö. 253/770) yalnızca rekâik; Ziyâd el-Bekkâi'den ise (ö. 183/799) sadece meğâzî konularında hadis alınabileceğini belirtmiştir.¹³⁶ Aynı şekilde Tirmizî'nin (ö. 279/892) “kizb ile itham edilen veya kesretü'l-gaflet olan ravînin teferrüd ederek naklettiği hadis ile ihticâc edilmez”¹³⁷ sözünü İbn Receb şu şekilde yorumlamıştır: “Tirmizî'nin maksadı, böyle bir kimsenin hadisi ile dini hükümlerde ve ilmi konularda ihticac edilemeyeceğidir. Eğer böyle ravilerin hadisleri rekaik ve terğib-terhib ile ilgili ise, İbn Mehdi ve Ahmed b. Hanbel'in de aralarında bulunduğu pek çok hadis âlimi, bu konularda zayıf ravilerden hadis rivayet etmeye ruhsat vermişlerdir.”¹³⁸ İbn Receb'in bu açıklamasından da hareketle bahsi geçen hasletlere sahip ravîlerin belli bazı konularda rivayetlerinin alınabileceği söylenebilir. Şartlı cerh ve ta'dilin diğer kısımlarında olduğu gibi Humeydî az da olsa eserinde bu yöntemi de kullanmıştır. Humeydî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Mukrî için “Meşhur rivayetlerde sikadır (ثقة في الرواية مشهوراً)”¹³⁹ değerlendirmesini yapmış ve sadece meşhur rivayetleri naklettiğinde râviyi sika olarak kabul etmiştir.

Bu örneklerden yola çıkarak Humeydî'nin rical değerlendirmelerinde -kullandığı yöneme binaen- nisbî cerh ve tadile başvurduğu söylenebilir. Kullandığı şartlı cerh ve ta'dil lafızlarının sıklığı grafikteki gibidir.

¹³⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 152.

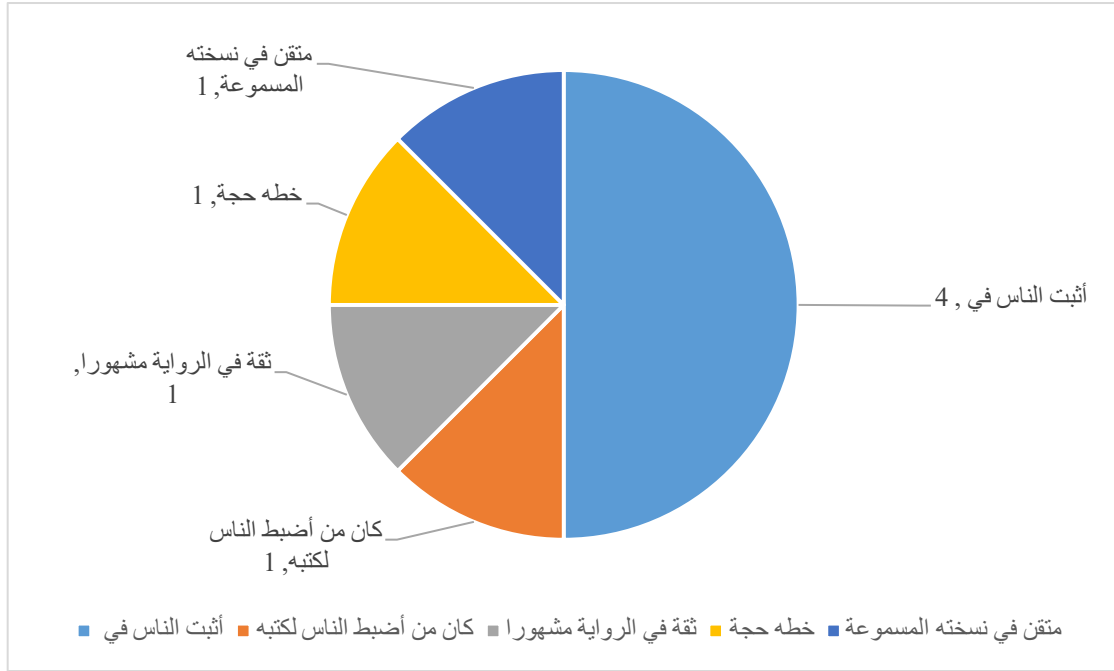
¹³⁶ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Nureddin Itr (Dârü'l-melâh, ts.), 75-76; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/474; 10/358; Aşikkutlu, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları”, 56.

¹³⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 75-76.

¹³⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 75-76; ayrıca bk. Aşikkutlu, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları”, 56.

¹³⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 166.

Şekil- 5. Humeydî'nin *Cezvetü'l-Muktebis* Adlı Eserinde Kullandığı Şartlı Cerh ve Ta'dil Lafızlarının Dağılımı

3.2.4. Ricâl Hakkındaki Bilgi Kaynakları

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* adlı eserinde ricâl değerlendirmelerinde bulunurken tabii olarak çağdaşı veya kendisinden önce yaşamış olan birçok hadis münekkidin yaklaşımlarından da faydalanmıştır. Humeydî'nin, eserini oluştururken istifade ettiği ricâl âlimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ebû Saîd Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân el-Basrî el-Anberî (ö. 198/813-14)¹⁴⁰
2. Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî (ö. 204/819)¹⁴¹
3. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî (ö. 233/848)¹⁴²
4. Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî (ö. 234/848-49)¹⁴³
5. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855)¹⁴⁴

¹⁴⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 503.

¹⁴¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 503.

¹⁴² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 503.

¹⁴³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 294, 503.

¹⁴⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 501.

6. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)¹⁴⁵
7. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915)¹⁴⁶
8. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923)¹⁴⁷
9. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl (ö. 311/923)¹⁴⁸
10. Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeffî el-Mısrî (ö. 347/958)¹⁴⁹
11. Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976)¹⁵⁰
12. Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd el-Ezdî (ö. 409/1018)¹⁵¹
13. Ebü'l-Velîd İbnü's-Saffâr Yûnus b. Abdillâh b. Muhammed b. Mugîs el-Kurtubî (ö. 429/1038)¹⁵²
14. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)¹⁵³
15. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071)¹⁵⁴
16. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071)¹⁵⁵
17. Ebü'l-Kâsım Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hadramî İbnü't-Tahhân (ö. ??)¹⁵⁶
18. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Âbidî (ö.???)¹⁵⁷
19. Ebû Salih Muhammed b. Hafs (ö. ??)¹⁵⁸
20. Ahmed b. Muhammed b. İsâ (ö. ??)¹⁵⁹

¹⁴⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 293, 503.

¹⁴⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 224.

¹⁴⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 503.

¹⁴⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 501.

¹⁴⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 344, 350.

¹⁵⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 503.

¹⁵¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 466.

¹⁵² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 364.

¹⁵³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 349, 352, 369.

¹⁵⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 361.

¹⁵⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 468, 535.

¹⁵⁶ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 467.

¹⁵⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 382.

¹⁵⁸ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 502.

¹⁵⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 502.

21. Ebû Zekeriyya Abdurrahim b. Ahmed el-Buhârî (ö. ??)¹⁶⁰

22. Ebû Muhammed el-Kaysî el-Hafsunî (ö. ??)¹⁶¹

Verilen listede de görüldüğü gibi Muhammed b. Fütûh el-Humeydî, erken dönemlerden itibaren ricâl ilminde söz sahibi olan birçok hadis münekkidin bilgisinden faydalanmıştır. Ancak tabii olarak ismi zikredilen münekkitlerin tamamından aynı oranda faydalanmamıştır. Bu doğrultuda İbn Yûnus es-Sadeî, İbn Hazm ez-Zâhirî ve İbn Abdülber en-Nemerî isimleri ön plana çıkmaktadır. Özellikle İbn Hazm ve İbn Abdülber'e talebelik yapmış olması hasebiyle onlardan daha çok faydalandığı söylenebilir.

Ricâl ilminde yetkin olan Humeydî'nin özgün yaklaşımları da göz ardı edilmemelidir. Humeydî faydalandığı kişilerden olduğu gibi bilgiler aktarmamakta, hatta yer yer de onlardan aldığı bilgileri analiz ederek hataya düşmeyi engellemektedir. Örneğin Tâbiînden Haneş b. Abdullah'ın biyografisine yer verirken Buhârî'den faydalanmıştır. Ancak Buhârî'den iktibas yaptıktan sonra onun Haneş b. Abdullah'ı Haneş b. Ali ile karıştırdığını, farklı kişiler olmalarına rağmen aynı kişi olarak zikrettiğini söylemekte ve konuya açıklık getirmektedir.¹⁶² Diğer bir örnekte Humeydî, Ahmed b. Hanbel ve Hatîb el-Bağdâdî'nin Zeyd b. Hubâb b. Reyyân hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Onların Zeyd hakkındaki görüşlerini iktibas ettikten sonra yaklaşımlarını analiz etmekte ve gerekli açıklamaları yapmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Hanbel'in "Zeyd b. Hubâb'ın Muâviye b. Salih'ten Endülüs'te hadis almıştır" sözüne itiraz ederek onu bu konuda vehm etmekle suçlamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî ise Ahmed b. Hanbel'in aksine Zeyd'in Muâviye b. Salih'ten hadis dinlemesinin Mekke'de gerçekleştiğini söylemektedir. Bu iki yaklaşımı değerlendiren Humeydî, Hatîb el-Bağdâdî'yi kesin bir delili olmaksızın Ahmed b. Hanbel'i vehm ile tenkit ettiğini ve bu tenkidinde haksız olduğunu söylemektedir. Ona göre el-Bağdâdî'nin kendisi de zanna dayanarak Zeyd'in Muâviye'den hadis dinlemesinin Mekke'de gerçekleştiğini söylemektedir. Bununla beraber Zeyd'in Endülüs'e gitmesi ve Endülüs'te Muâviye b. Salih'ten hadis almasında herhangi bir engel görülmediğini ve bunun ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmektedir.¹⁶³

Humeydî bazı râvilerin vefat tarihleriyle ilgili de âlimlerin ihtilaflarına değinmekte ve gerekli müdahaleleri yapmaktadır. Örneğin, Ubâde b. Abdullah'ın biyografisine yer verirken İbn Hazm'ın söz konusu kişinin H. 421 yılının Sefer ayında sağ olduğunu ve ondan şiir naklettiğini söylediği; Ebû Âmir b. Şuheyd'in ise Ubâde b. Abdullah'ın H. 419 yılının Şevvâl ayında vefat ettiği bilgisinden faydalanmıştır. Birbiriyle çelişen bu iki bilgiyi analiz eden Humeydî, ikisinden birinde vehm olduğunu söylemekte ise de tarih bilgisi daha güçlü

¹⁶⁰ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 559.

¹⁶¹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 370.

¹⁶² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 293-294.

¹⁶³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 315-316.

olan İbn Hazm'ın yaklaşımının daha isabetli olabileceğinin altını çizmektedir.¹⁶⁴ Humeydî, Muâviye b. Salih'in de vefat tarihindeki ihtilaflara değinmiştir. Zira Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Hallâl Muâviye'nin H. 168 yılında hacca gittiğini; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İsâ ise Muâviye'nin H. 158 yılında vefat ettiğini nakletmektedir. Bu iki çelişkili bilgiyi analiz eden Humeydî, bunlardan birisinin kesinlikle hatalı olduğunu ifade etmektedir. Ancak buna rağmen doğrudan Endülüslü kimselerden bununla alakalı bilgiler nakledilmediği için hangisinin isabetli olduğuna karar veremediğini söylemektedir.¹⁶⁵

SONUÇ

H. 1. asrın son çeyreği itibarı ile meydana gelen siyasî, dini ve kültürel gelişmeler doğrudan hadislerle de sirayet etmiş, tabii olarak İslâm âlimlerini hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etme gayreti içine sokmuştur. Hadislerin sahihini sahih olmayandan ayırma çabası râvi tenkit kriterlerinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Şu'be b. Haccâc ile birlikte bir sisteme bürünen ricâl tenkidi ilmi, müstakil eserlerin yazılmasıyla H. 3. asırda zirveye çıkmıştır.

Râvilerin kimliklerini ve güvenilirliklerini tespit etmeyi hedefleyen ricâl eserleri günümüze kadar intikal etmişlerdir. Bu konuda telif edilen çalışmalar İbn Ebû Hâtûm'ın *el-Cerh ve ta'dil* adlı eseri gibi genel nitelikte olabildiği gibi İbn Hibbân'ın *Kitâbu's-sikât* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserleri gibi hususî konu, bölge veya kimseler hakkında da olabilmektedir. Hususî bir bölgenin ricâlî ele alan çalışmalardan biri de H. 5. asırda yaşayan Endülüslü hadis âlimi Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin *Cezvetü'l-muktebis* isimli eseridir. Endülüs ricâlî tanıtın söz konusu eserinin birinci kısmında Endülüs siyasî tarihine yer veren Humeydî, daha sonra Endülüslü olan veya farklı nedenlerden ötürü Endülüs'e gelen muhaddis, fâkih, şair, edip ve dilcilerden üçü kadın olmak üzere 988 kişinin biyografisine yer vermiştir. Eserinde alfabetik sırayı dikkate alan Humeydî, Hz. Peygamber'e saygı göstergesi gayesiyle Ahmed ve Muhammed isimlerine öncelik vererek metodu bağlamında bir istisna yapmıştır. Ancak bu gibi metodik istisnalar erken dönemden itibaren telif edilen birçok eserde de farklı şekilde kendini göstermiştir.

Humeydî, konu edindiği kişilerin kimliklerinin tespiti bağlamında neseplerinin yanı sıra yaşadıkları veya doğdukları beldelerine, hocalarına, talebelerine, ilmi seyahatlerine, eserlerine, şiirlerine ve müntesib oldukları fikhî mezheplerine değinmektedir. Humeydî bu bilgilerin yanında şahısların öne çıkan ilmi yetkinliklerine de belirtmektedir. O, söz konusu eserinde az da olsa cerh ve ta'dilde de bulunmaktadır. Yaptığı râvi değerlendirmeleri dikkate alındığında eserinin tipik bir cerh ve ta'dil çalışmasını anımsatmadığı görülmektedir. Buna karşın râvi değerlendirmelerinde münkerü'l-hadis, mechul, lâ yu'ref, idhâlu hadis in fi hadis gibi cerh; sikatün sebtün, sikatün, saduk, lâ be'se bihi, şeyhun, kutibe

¹⁶⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 424-425.

¹⁶⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 502.

anhu gibi ta'dil lafızları kullanmıştır. Humeydî'nin kullandığı cerh ve ta'dil lafızlarının bağlamları dikkate alındığında kendinden önceki ricâl âlimlerinkinden farklı bir manada kullanmadığı görülmektedir. Humeydî, ricâl değerlendirmelerinde bulunurken râvilerin cerhini veya ta'dilini belli şartlara bağladığı da tespit edilmiştir. Nitekim o, bazı râvileri belli hocalardan yaptığı nakiller özelinde sika veya zayıf olarak nitelendirmiştir. Bazı râvileri ise yazılı nüshalardan hadis rivayet ettiği sürece sika ezberinden yaptığında ise zayıf kabul etmiştir. Aynı şekilde bazı râvileri ise tek başına rivayet ettikleri hadislerde zayıf; meşhur veya yaygın olarak bilinen hadislerin rivayetinde sika olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Humeydî, hem kendi döneminin hem de erken dönem cerh ve ta'dil âlimlerin ricâl bilgisinden faydalanmıştır. Yeri geldiğinde onlardan alıntı yapmaktan geri durmayan Humeydî, kendisiyle çeliştiklerinde iradesini ortaya koymaktadır. Ayrıca râviler hakkında kendisine ulaşan ihtilafı bilgileri de analiz etmekte şayet bir sonuca varmış ise kendi kanaatini bildirmektedir. O, söz konusu eserindeki özgün yaklaşımlarıyla kendisinden sonraki ricâl âlimlerin iltifatına mazhar olmuştur. Bu yönüyle kendisinden Endülüs ricâli ile ilgili birçok iktibas da yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aşıkcutlu, M. Emin. "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20 (2001), 49-80.
- Aşıkcutlu, M. Emin. Hadiste Rical Tenkidi -Cerh ve Ta'dil İlmi-. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1977.
- Aydınlı, Abdullah. Hadis İstılahları Sözlüğü. İstanbul: İFAV Yayınları, 2016.
- Babanzâde, Ahmed Naim. Hadis Usûlü ve İstılahları. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. et-Ta'dil ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye,2010
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb. el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye. Dımaşk: Muessesetü'r-risâle en-nâşirûn, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, et-Târîhu'l-kebir. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1477.
- Çakan, İsmail Lütfü. Hadis Edebiyatı. İstanbul: İFAV Yayınları, 12. Basım, 2013.
- Durmuş, İsmail. "Zeyil". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 44/339-342. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Engin, Sezai. "Megâni'l-ahyâr fi şer-i esâm ricâli meâni'l-âsâr' İsimli Eseri Bağlamında Aynî'nin Ricâl Tenkidi ve Edebiyatındaki Yeri". Uluslararası Bedreddîn el-Aynî Sempozyumu ve II. Hadis İhtisas Toplantısı. 231-254. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Eren, Mehmet. "Hadis İlminde Ricâl Bilgisi ve İlk Kaynakları - II". Dini Araştırmalar Dergisi 3/7 (ts.), 53-82.
- Gül, Recep Emin. "Hadis İlminde Cerh ve Ta'dil Mertebeleri". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2015), 362-386.
- Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh b. Abdullah. Cezvetü'l-muktebis fi zikri vülati (fi tarihi ulemai)'l-Endelüs. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Darü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2008.
- İrakî, Ebû'l-Fazl Zeynüddin Abdurrahim b. Hüseyin. et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uglıka min Kitabi İbni's-Salâh. Mısır: Daru İbn Affân, 2011.
- İrâkî, Zeyneddin Abdurrahim b. Husayn. et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimetu İbn Salah. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1969.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. el-Kâmil fi du'afâ'ir'-ricâl. Beyrut: Benâyetü'l-merkeziyye, 1998.
- İbn Beşküval, Ebû'l-Kâsım Halef b Abdümelik b. Mesud. Kitabü's-Sıla fi tarihi e'immeti'l-Endelüs. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısri, 1989.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. el-Cerh ve't-Ta'dil. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1953.

- İbn Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî. el-Kâmil fi't-Târih. thk. Abdullah Kâdî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1415.
- İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed b. Yûsuf el-Kurtubî el-Ezdî. Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs. Kahire: Mektebetu hancî, 1988
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. en-Nüket ala kitâbi İbnu's-Salah. thk. Rebi' b. Hadi Umeyr. Riyad: Dâru'r-Raye, 1988.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Nüzhetü'n-nazar şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1990.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. Tehzîbü't-Tehzîb. Darü'l-fiker, 1404.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî. Lisânü'l-Mizan. Beyrut: Müessesetü'l-a'lamî, 1986.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b Muhammed. Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebna'z-zaman. Beyrut: Dâru's-sadr, 1978.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân. Şerhu İleli't-Tirmizî. thk. Nureddin Itr. Dâru'l-melâh, ts.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezurî. Ulûmü'l-hadîs. thk. Nureddin Itr. Dımaşk: Dâru'l-fiker, 1986.
- İbn Yûnus, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeî el-Mısrî, Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1421.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Köktaş, Yavuz - Kurt, İsmail. "İbn Hibbân'ın Kitâbü'l-Mecrûhîn'deki Ricâl Tenkit Metodu". Turkish Studies 14/4 (2019), 713-725.
- Kuzudişli, Bekir. Hadis Tarihi. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 6. Basım, 2022.
- Martı, Huriye. "Hadis İlimlerinin Doğuşu ve Gelişimi". Hadis. ed. Zişan Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Özaydın, Abdülkerim. "Cezvetü'l-Muktebis". 7/516. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özçelik, Fikret. Rivayet Bağlamında Ravî Tenkidi (Şartlı Cerh ve Ta'dil). İstanbul: Nida yayınevi, 2021.
- Özçelik, Fikret. Hadis Usûlünde Râvi Değerlendirme Metodu -İbn Ebî Hâtim Örneği-. İstanbul: Nida Akademi, 2020.
- Polat, Salahattin. "Cerh ve Ta'dilin Tenkidi". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1985), 221-248.
- Polat, Salahattin. Hadis Araştırmaları -tarih-usul- tenkid -yorum. Kayseri: Kimlik Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek. el-Vâfi bi'l-Vefeyât. Beyrut: Dâru Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed. el-Ensâb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cenân, 1. Basım, 1988

- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman. Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irakî. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1983.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-ulûm. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1405.
- Uyanık, Neslihan. Ebû Abdullah Muhammed b. Fütûh el-Humeydî ve Tefsîru garîbi mâ fi's-sahîhayn Adlı Eseri. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.
- Yücel, Ahmet. "Cehâletü'r-Râvi ve İlgili Terimler". İlam Araştırma Dergisi 1/2 (1996), 145-160.
- Yücel, Ahmet. "Cerh Lafızlarından 'Münkerü'l-Hadis' ve Farklı Kullanımları". Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13-14-15 (1997 1995), 199-210.
- Yücel, Ahmet. Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk Üç Asır. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Yıldız, Fatma. Hicrî İlk Üç Asırda Cehâlet ve Meçhul Râviler. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'. thk. Şuayb el-Arnâvut. Müessesetü'r-risâle, 1405.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. Mîzânü'l-İ'tidâl. thk. Ali Muhammed Becâvî. Beyrut: Darü'l-ma'rife, t.y.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. el-Muğnî fi'd-du'afâ. Katar: İdâretu ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 198.
- Zirikli, Hayreddin. el-A'lâm : Kamûsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 1984.